

Gönderim Tarihi: 05.08.2019

Kabul Tarihi: 02.10.2019

HİLALİ AHMER İMDAT HEYETİNİN ERZURUM VİLAYETİNDEKİ FAALİYETLERİ

The Red Crescent Emergency Committee's Activities
in the Province of Erzurum

Selçuk URAL

Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
sural25@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9206-6661

Nesrin HANGÜL

Arş. Gör. Dr., Kafkas Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
nesrin_soyer@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6019-3487

Öz

Birinci dünya savaşında Rus işgali ve Taşnak mezalimine katlanan vilayetlerin başında Erzurum geliyordu. Erzurum vilayeti ahalisi bir yandan düşman saldırıları, diğer yandan yokluk ve sefaletle mücadele etti. Şartlar dayanılmaz bir hal alınca yüz binlercesi başka vilayetlere göç etmek zorunda kaldı.

Kurtuluşu takiben alınan önlemler vilayetin sorunlarını çözmeye yetmedi. Bu noktada Hilali Ahmer'in yardımları büyük önem kazandı. Temmuz-Aralık 1919 tarihleri arasında icra edilen yardım faaliyeti toplamda 25.079 liraya tekabül ediyordu.

Hilali Ahmer Heyeti vilayete 107 ton giyim, sağlık ve erzak yardımı yaptı. Bunların dışında; Darüleytam, dispensar, eczane, acizhane ve fırınlar açılarak halka sürekli hizmet verebilecek müesseseler meydana getirildi. Ayrıca Bayezid'deki çalışmalar kapsamında Makû üzerinden erzak tedarik edilerek ahaliye ve özellikle aç ve sefalet içindeki Kafkas mültecilere yardım edildi. Böylece halka kışı daha rahat geçirmeleri için bir fırsat tanınmış oldu.

Anahtar Kelimeler: Hilali Ahmer/Kızılay, Erzurum, Bayburt, Bayezid.

Abstract

Erzurum was the first among the provinces that were subjected to Russian occupation and Dashnak atrocity in World War I. Inhabitants of the province of Erzurum struggled both with enemy attacks and also with poverty and misery. When conditions became unendurable, hundreds of thousands of them had to migrate to other provinces.

Precautions taken after the liberation fell short of solving the problems of the province. At this juncture, the Red Crescent's assistance gained great importance. Assistance activities between July and December 1919 corresponded to 25,079 liras in total.

The Red Crescent Committee's aid included 107 tons of clothing, medicine and foodstuff. Additionally, establishments capable of providing continuous service to people like orphanage, dispensary, pharmacy, alms-house and bakery were opened. Within the scope of activities in Bayezid, foodstuff was supplied over Makû and distributed to the public and especially to hungry and miserable Caucasian refugees. Thus, they were provided with an opportunity to spend the winter more comfortably.

Keywords: *Red Crescent, Erzurum, Bayburt, Bayezid.*

1. GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı Türk-Rus mücadelesinin son safhasını teşkil etse de sonuçları itibariyle doğu vilayetlerini sosyal, demografik, sağlık, kültürel, iktisadi ve askeri açıdan yok olma noktasına getirdi. Elviye-i Selase ve doğu vilayetleri Rus ve Ermeni mezalimi altında büyük bir yıkım yaşadı.

Kafkas cephesinde seferberlik günlerinden başlayarak devam eden dört yıllık mücadelede savaşın yükünü büyük oranda Erzurum vilayeti çekti. Dönemin hatıratlarında bölgenin 1876-1877 yıllarındaki zenginlik ve bayındırlık halinden çok geri bulunduğu buna mukabil halkın onurlu, cesur, civanmert ve deneyimli olmakla birlikte 93 seferindeki kudret ve azametinin kalmadığı vurgulanıyordu (İlden, 1998, s.20-21; Aksun, 2005, s.174).

Rus işgali bölgeyi iki yıl boyunca kasıp kavurdu. On binlerce masum ve sivil ahali ölürken, yüz binlercesi ise memleketlerini terk ederek sefalet ve açlığa göğüs germek zorunda kaldı. Rusya savaştan çekilince Osmanlı ordusu bölgede yeniden askeri kontrolü sağlamaya çalışırken, muhacirler de memleketlerine dönmeye başladı. Fakat Vilayat-ı Şarkiye muhacirlerini harap olmuş şehirler ve köyler karşılıyordu (Yavuz, 1996, s.84; Arslan ve Tekir, 2015, s.1574; Tekir, 2016, s.45).

Savaş yıllarında Rus ordusu ile hareket eden Taşnak çeteleri “*Büyük Ermenistan Projesi*” yolunda Türk-islam ahaliyi katlederek bölgede tam bir can pazarı yaşanmasına neden oldu (Karabekir, 1990, s.55; Allen ve Muratoff, 1966, s.429; Kılıç, 1998, s.319; Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1993, s.452-453). Ermeni kolordusu ve Taşnak çetelerinin Erzurum vilayetinde gerçekleştirdiği vahşet Türk ileri harekâtı esnasında dayanılmaz bir hal aldı. Bu tür hadiseler aşağı yukarı her vilayet ve livada gerçekleşiyordu (Atı, No:71, 12 Mart 1334/1918).

Kafkas harekâtıyla beraber Rus ve Taşnak mezalimi bütün boyutlarıyla ortaya çıkmaya başladı. 13 Mart sabahı Türk birlikleri Erzurum’a girerken hem Erzurum şehrinde hem de kazalarda yangınlar çıkarıldığına şahit oluyorlardı. Tanin gazetesi 13 Mart’ta Erzurum’un kurtuluşunu ele alırken “*Erzurum’un İstirdadı Münasebetiyle*” adlı makalede; Rus ordusunun çekilmesiyle Taşnak çetelerinin bir sistem dâhilinde mezalim yaptıkları, Türk topraklarında müthiş ve kanlı tahribata sebep oldukları, Türk askerlerinin kurtarabildikleri yerlerde tesadüf edilen manzaranın bunu ispat ettiği, bu mukabil çetelere hak ettikleri cezanın verileceği beyan ediliyordu (Tanin, No: 3324, 13 Mart 1334/1918).

3. Ordu Komutanlığı'nın Erzurum ve Erzincan'ın durumunu tespit etmek amacıyla başlattığı incelemenin sonuçları bölgede yegâne sorunun Ermeni çeteleri olmadığını, en az onun kadar açlık, evsizlik ve düzensizlik gibi ağır ve acımasız sorunların çözüm beklediğini ortaya çıkardı. Heyet-i Müfettişîye Müdür-i Umumîsi Hamid Bey tarafından 22 Mart 1918'de kaleme alınan raporda şu konulara yer veriliyordu:

1. Erzurum ve Erzincan şehirleri kısmen, merkez köylerinin ekserisi tamamen tahrip edilmiştir. Tahribat Ruslar ve Ermeniler tarafından icra olunmuştur. Erzincan'da 23 Ocak'tan kurtuluşa kadar 1.300, Erzurum'da ise 16 Şubat'tan itibaren 2.500 kişi katledilmiştir. Ermenilerin çekiliş güzergâhına tesadüf eden bütün köyler imha edilmiştir.

2. Ahali kâmilten açtır. Şehirlerde Rusların terk ettiği iâşe ancak iki haftalık ihtiyacı karşılamaktadır. Ondan sonra buralarda maişet elim bir şekil alacaktır.

3. Mülkî teşkilâtın tesisinin gecikmesi bölgenin gelişmesine mani olmakta ve hükûmet işleri geri kalmaktadır. Bazı mahallere geçici sıfatla birkaç kişi tayin olunmuş ise de bunlar yetkili olmadığı gibi ordunun da harekâttan dolayı mülkî idareyle iştigali mümkün değildir. Memurların maaşları henüz tayin ve tebliğ edilmemiştir. Esaretten dönenlerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Ordunun yardımları ihtiyaca kâfi gelmemektedir.

4. Polis ve jandarma teşkilatı için henüz hiçbir şey yapılmamıştır. Ordu bu konuda okuryazar küçük rütbeli subay ve askeri bu teşkilata ayırmaktadır. Fakat gerekli teşkilatı kuracak görevliler hâlâ gönderilmemiştir.

5. Ahalinin elinde ziraat için tohumluk oldukça azdır. Bu durum gelecek için tehlike arz etmektedir. Sorunun çözümü için; mülki teşkilatın kurulması, bölgeye tahsisat gönderilmesi, Trabzon'a mümkün olduğu kadar iâşe yetiştirilmesi ve ahaliye gerekli alet ve edevat dağıtılması gerekmektedir (BOA, DH.İ.UM 20-18/12-15, 22 Mart 1334/1918).

Bu tespitler göz önüne alındığında Celal Nuri (İleri) Bey'in Atı'de 9 Nisan 1918 tarihli "Kurtarılan Vatan Aksanı" adlı makalede Rusların harap ettiği ve ahalisinin türlü cefaya maruz kaldığı vilâyetlerin yeniden imarı için milletin ve hükûmetin ciddi mesai harcaması gerektiği görüşünün nedenli

haklı olduğunu gösteriyordu (Atı, No: 99, 9 Nisan 1334/1918).

Erzurum Vali Vekili Recep Bey'in 18 Nisan 1918'de Dahiliye Nezâreti'ne gönderdiği telgraf Erzurum'un yanı sıra esasında bütün doğu vilâyetlerinin mevcut durumuna ışık tuttuğu gibi önceki raporları da doğruluyordu:

1. Yalnız Erzurum kasabalarında yevmilerini tedarikten aciz cidden muhtaç-ı iâşe sekene binleri mütecaviz nüfus mevcut olup bu miktar günden güne tezayüd etmekte ve henüz tahkikatı ikmal edilemeyen mülhakatta dâhil olduğu hâlde onbeş, yirmi gün sonra otuzbeş, kırk bin adet olacağı muhakkak görülmektedir.
2. Nüfus-ı mevcude ve vefabat ve zayıat miktarının tahriri, vilâyet ahvâl-i ziraiyesinin keyfiyet ve kemiyeti ile ne kadar tohuma ihtiyaç bulunduğu ve bir taraftan da vesâit-i nakliyenin tespiti gibi bir çok vazife-i mühime karşısında bulunan vilâyetin hâlen ne jandarma, polis ve ne de memurin kadroları bu ihtiyacâtı tedvire velev kısmen olsun kâfi gelmeyip jandarma alay ve tabur kumandanlarıyla polis müdir ve komiserlerinin ve erkân ve rüesa-ı memurinden hiç olmazsa vilâyet defterdar ve tahrirat müdirinin bir an evvel izamlarına ahval-i maruza cidden lüzum-ı acil göstermektedir.
3. Vilâyetin geçirdiği buhran ve ika edilen tahribat pek büyüktür. Merkez ve mülhakatta mebanî ve mesakinin hemen nisfından ziyadesi na-bedbid ve köyler harebezâr bir hâlde gelerek birçoklarının sakinleri mevasız kalmış ve bunların suret-i muvakkatede nisbeten mamur köylere yerleştirilmek suretiyle iskânları icra edilmek düşünülmüştür. İmar ve ihyası devletçe mültezim olması tabîi bulunan bu karyeler halkını kendi arzusu gibi inşaatta serbest bırakacak olur isek kavaid-i hıfz-ü'l sıhhiyyeye gayr-ı muvafık bir takım mesakin vücuda getireceklerdir. Bunun ıslahı atıyen hazine-i devleti büyük büyük mesarife maruz kılacaktır. Bu fazla mesarîf-i külfete mahal kalmamak ve ahaliye bir miktar muavenet-i nakdiyede bulunulmak ve vakit ve zamanıyla inşaata başlatılmak üzere şimdiden miktar-ı kâfi meblağın ve bunların tarz-ı inşaatının fen ve hıfz-ü'l-sıhhiyyeye tatbiki maksadını teminaten lüzumu kadar da mühendisin vücuduna ihtiyaç hesap edilmektedir.
4. İklim icabınca mahdud olan ziraat mevsiminin müruruna

rağmen ahali yedindeki vesâit-i mevcudenin azamî kısmı nakliyât-ı askeriyede istihdam edilmekte olup elde az miktarda vesâit-i nakliye kalmıştır. Bu miktar vesaite göre olsun tohumluk ihtiyacının temini emrindeki teşebbüsât hâlâ semerebahş olamamıştır. Temin-i âti için biran evvel yetiştirilmek şartıyla üçte ikisi arpa ve biri buğday ve patates olmak üzere iki yüz ton tohumluğun irsalini ihtiyacat-ı muaccelenin en başlıcası olarak arz eylerim.

5. 25 Mart 334 tarihli ve 8 numrolu tahrirat-ı nezâretpenâhileriyle memleketlerine suret-i iadeleri istifsar buyrulan mültecilere gelince; köylerin arz olunan hâl-i hazırına göre bunların şimdiden yerlerine iadeleri kendilerinin açıkta ve maişetçe de hâl-i sefalette kalmalarına mucip olacaktır. Çünkü sene-i sabıkaya nazaran bu sene iki buçuk milyon kadar noksan tohum-ı zirae edilmiştir. Bunların iadeleri kabiliyeti mahsulât-ı cedidenin orağında anlaşılabacaktır. Binaenaleyh şimdilik iadelerinden sarf-ı nazar buyrulması muvafık-ı maslahattır. Buraya gönderilecek valinin bir an evvel izamı emrinde müsaade-i aliyyelerini başkaca istirham eylerim (BOA, DH.İ.UM 20-18/12-39, 18 Nisan 1334/1918).

1918-1919 yılları arasında hükümet, vilayetlerin genel durumunu iyileştirmeye mülki idareyi tesis etmekle başladı (BOA, DH.İ.UM 20-18/12-13, 23 Mart 1334/1918). Bu yönde amir ve memurların tayini başta olmak üzere birçok adım atıldı. Martın sonuna doğru vilayetin tamamı işgalden kurtarılmasına rağmen Mayıs ayının ortalarına kadar memurların görev yerlerine ulaşamaması ciddi sıkıntılar doğurdu. Bu konuda yeni tedbirler alınmasına rağmen Mondros mütareke imzalandığı günlerde sorun hala devam ediyordu (BOA, DH.İ.UM 20-18/12-33, BOA, DH.İ.UM 20-18/12-58, 25 Mayıs 1334/1918)¹.

Bölgenin iktisadî hayatı ziraat ve hayvancılığa dayandığı için savaş esnasında yok olan zıria alet ve makinelerin temini önemli bir sorundu. Dâhiliye Nezareti 26 Mart 1918'de Ticaret ve Ziraat Nezareti üzerinden

¹ “Meclis-i Vükelâ'nın bu kararına rağmen vilâyetlerden gönderilen telgraflar sorunun aslında aşlamadığını gösteriyordu. Erzurum Valisi Münir Bey 27 Mayıs'ta; sair vilâyet ve sancaklarda bulunan Erzurum memurlarının vasıtasızlıktan hareket edemediklerini, gelemeyenlerin yerine başka memurların tayininin ise doğru olamayacağını ve bu durumda mülki idarenin tam anlamıyla teşekkül edemediğini belirterek çözüm olarak ordunun memurlara vasıta tedariki ile yollarda işçilerinin temin etmesini önerdi”. BOA, DH.İ.UM 20-18/12-66.

Erzurum vilayeti ile Erzincan ve Canik Sancakları için gerekli ziraî levazımâtın Ziraat Bankası vasıtasıyla Almanya ve Avusturya'dan satın alınmasına ve adı geçen vilâyetlere sevki için girişimde bulundu (BOA, DH.İ.UM 20-18/12-24, 7 Nisan 1334/1918).

Meclis-i Vükela 16 Mayıs 1918 tarihi itibarıyla halkı askeri vergilerden istisna tutan bir karar aldı. Bu karar işgal ve mezalim yüzünden büyük maddi ve manevi kayıplara uğrayan vilayetlerin toparlanmasına katkı sağlayacaktı. Dâhiliye Nezareti 18 Temmuz'da Trabzon ve Erzurum Vilâyetleri ile Erzincan Mutasarrıflığı'na karardan haberdar ederek askeri makamlara gerekli talimatın Harbiye Nezareti tarafından gönderildiğini bildirdi (BOA, DH.İ.UM 20-18/12-74, 18 Temmuz 1334/1918).

İaşe sorunu bütün vilayetlerin en önemli sorunuydu. İaşe ve tohumluk ihtiyacına çare olmak üzere 3. Ordu'nun mülki makamlara belli bir miktar zahire yardımı yapması kararlaştırıldı². Fakat üretimin azlığı, nakliyat vasıtalarının yetersizliği, kömür buhranı, sevk ve nakillerde yaşanan sorunlar halkın iaşe ve tohumluk zahire sorununun derinleşerek devam etmesinde amil oluyordu. Yerli ve muhacir ahalinin tarlaları karar ve teşebbüslere rağmen Ordu Komutanlığının tohumluk vermemesi yüzünden ya kısmen boş kalmış, ya da ekilen yerlerde ise hasat düşük olmuştur. Mahalli idareler iaşe yardımı yapamadığından insanlar nebat, ot gibi şeylerle hayatta kalmaya çalışıyordu (BOA, DH.İ.UM 20-18/12-67, 20-18/12-73)³.

2. İMDAT HEYETİNİN TEŞEKKÜLÜ ve ÇALIŞMALARI

1919 yılı itibarıyla gerek hükümetin gerek mülki makamların karar ve çalışmaları halkın sorunlarını çözmekten oldukça uzaktı. Köy, kasaba ve şehirler savaş öncesinin canlılığıyla kıyaslandığında ziyadesiyle kötü durumdaydı. Gerek yerli, gerekse muhacir aileler başlarını sokacak evden, buğday temin edecek tarladan mahrum, üstlerinde temiz ve sağlam bir kat

² “16 Mayıs 1918'de Erzurum, Sivas, Trabzon vilâyetleri ile Erzincan sancağına gönderilen telgrafta 3. Ordu adına İstanbul'dan her ay 1.500 ton zahire gönderilmesine karar verildiği, buna mukabil ordu ambarlarından muhtaç olan mahallerin iaşesi için her ay bu miktar kadar zahirenin alınabileceği ifade edilerek, buna ilişkin bir çalışmanın yapılması istendi”. BOA, DH.İ.UM 20-18/12-52, 30 Mayıs 1334/1918.

³ “Erzincan Mutasarrıfı Eşref Bey ise 27 Temmuz'da 1918 yılı hububat miktarının livanın iaşesini temine yetmediği hâlde civar liva ve vilâyet ahalisinin Erzincan'dan gizlice zahire satın aldığı, bunun da fiyatları yükselttiği ve zahire buhranına yol açtığını belirterek zahire naklinin yasaklanmasını talep etti”. BOA, DH.İ.UM 20-18/12-79, 29 Temmuz 1334/1918.

elbise bulunmuyordu.

Böyle bir ortamda Hilali Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi, gerek vilayetteki temsilcileri, gerekse hükümet ve mahalli idareler tarafından kendisine ulaştırılan talepleri dikkate alarak 8 Mart 1919'da Erzurum, Erzincan, Şimali Mamuratülaziz ve Trabzon'a birer imdat heyeti gönderme kararı alarak durumu Dahiliye Nezaretine bildirdi. Dahiliye Nezareti 10 Haziran 1919'da gönderdiği cevabi yazıda; heyetlerin kimlerden mürekkep olduğu, isimleri ile söz konusu yerlere gidecekleri tarihleri gösteren bir cetvelin süratle tanzim ve kendilerine ulaştırılmasını talep etti(Kızılay Arşivi, 153/8) .

"Hilali Ahmer Anadolu Heyeti Sıhhiyesine Dair Malumat" başlığını taşıyan bir belgede ise Kızılay Genel Merkezi'nin 26 Mayıs 1919 tarihinde Erzurum ve Trabzon Vilayetleri ile Erzincan Sancağına bir imdat heyeti göndermeye karar verdiği beyan ediliyordu⁴.

⁴ Aynı belgede Erzurum Sıhhiye İmdat Heyeti'nin yanı sıra Trabzon ve Erzincan heyetlerinin de çalışmaları hakkında özet bilgi yer alıyordu:

"Trabzon Heyeti-26 Haziran 335 tarihinde harekât etmiş olup olan Trabzon şehriyle Gümüşhane ve havalisinde hastakane müdavat ve muhtacin ahaliye aşhanelerden mevad-ı gıdaiye tevzi ile iştigal etmektedir.

Trabzon Heyetinin Başlıca İcraatı- Trabzon Darüleytamına altı aylık erzak, çamaşır ve ecza-yı tıbbiye vermiştir. Kapanmağa yüz tutmuş olan "Memleket Hastahanesi" ne lazım gelen muavenet de bulunarak mezkûr hastahanenin idamesini temin etmiştir. Yevmiye 50-100 kadar hastayı meccanen muayene ve muhtacinine meccanen ilaç tevzi için bir "poliklinik" açmış ve "1000" kişilik bir aşhane tesis etmiştir.

Civar on kadar Hristiyan ve Müslüman köylerine ve civar kasabatına aynı suret de muavenette bulunmuştur.

Heyet İstanbul'dan hareketinde 50 ton kadar erzak birçok çamaşır ve ecza-ı tıbbiye nakledildiği gibi mahalinden de bilaahire erzak mübayaa etmiştir. Hiçbir yerde hiçbir kimseye nakden muavenet de bulunulmamıştır.

Hali hazırda faaliyette bulunan Trabzon Heyeti mahya mesarifi beş bin (5.000) lira civarındadır.

Heyetin Mecmua Sarfıyatı : 42.541

Mahya Mikdar-ı Vusta : 4200

Erzincan Heyeti – 26 Haziran 335 tarihinde hareket ve Kanunievvel atibesinde faaliyete hitam vererek avdet etmiştir. Altı buçuk ay faaliyette bulunmuştur.

Erzincan Heyetinin Başlıca İcraatı- Erzincan eytamhanesini tevsii ve mezkûr müessesatın bir senelik ihtiyacına kifayet edecek miktarda erzak ve çamaşır ita

“Erzurumda ihtiyac-ı azim içinde kırılan bi-çare millet ve vatandaşlarımıza yardım etmek” üzere teşekkül ettirilen heyet “...evvelkiler gibi Erzurum, Bayezid, Eleşkird, Tercan, Diyadin ve Karakilise’de eczahane açmak, hastalara bakmak, eytamhane ve hastahanelere erzak, ilaç ve çamaşır ita eylemek dispanser ve belediye eczahaneleri tesisi gibi muavenetde bulunmak...” suretiyle çalışmakla görevlendirildi.

Heyetin görev süresi Temmuz-Aralık 1919 tarihlerini kapsıyordu ki buna göre heyet altı ayda ön görülen vazifeleri çalışma programı çerçevesinde yerine getirecekti. Heyet bu süre içinde toplam 25.079 liraya tekabül eden gıda, ilaç ve giyim yardımı sağlarken, ay başına ortalama 4.180 lira harcayacaktı (KA, 849/5).

İstanbul’dan Loyd vapuruyla 26 Temmuz 1919’da hareket eden heyet boğaz içinde İtalyan görevliler tarafından seyahat evrakları kontrol edilmek maksadıyla bir buçuk saat bekletildikten sonra Karadeniz’e açılmış ve kırk altı (46) saatlik bir yolculuktan sonra Trabzon’a ulaştı. Heyetin İstanbul, Trabzon Gümüşhane ve bilahare Bayburt’a doğru yaptığı seyahati heyet başkanı raporunda şu cümlelerle tasvir ediyordu:

“Erzurum’da ihtiyac-ı azim içinde kırılan bi-çare millet ve vatandaşlarımıza yardım etmek heves ve heyecanı ile kabul ettiğimiz mukaddes ve ihsanı vazife için Loyd vapuruyla 26 Temmuz sene 335 tarihinde İstanbul’dan hareket ettik. Vapur boğaz içinde bir buçuk saat bit-tevkif seyahat vesikalarımız İtalyanlar tarafından muayene ve tedkik edildi. Baade hareketle İstanbul muhitine bir nazar ve veda atfettikten kırk altı (46) saat sonra Trabzon muvasalat ve Vali bey namına gelen Sıhhiye Müdürü Kemal Bey ile birinci imdat heyeti arkadaşlarımız tarafından istikbal olunduk.

eylemiştir. Memleket hastanesine beş (5) ton erzak vermiştir. Şehirde bir muayenehane açarak on beş bin (15.000) hasta muayene ve tedavi eylemiştir.

Erzincan kazalarında otuz bin (30.000) kişiye çamaşır tevzi eylemiştir. Bu tarihte şehirde bulunan yetmiş sekiz (78) Ermeni ve kırk (40) Rum ailesi bila-istisna tevziatdan istifade eylemiştir.

Civar kazalarda Arabgir ve Egin havalisinde aynı suretle hareket edilmiş ve pek çok kişiye Neosalvarsan tedavileri yapılmıştır.

Harputta eytamhaneye (500) beş yüz kat çamaşır ve ecza-ı tubba verilmiştir. Ermeni eytamhanesine Neosalvarsan, basma ve Amerikan bezi, Fransız Darüleytamına keزالik Neosalvarsan ve Amerikan bezi Arabgirden Amerikan, İyad, Pamuk gibi bazı ecza-yı lazime-ı tıbbiye ita olunmuştur”, KA, 849/5.

“(107) ton eşyamız Trabzon’un her hususta fedakârlıkları meşhud olan mavnacı ve hamalları tarafından yarı fiyatla üç saat zarfında bila-noksan çıkarıldı. Mavnacı ve hamalların birinci ve ikinci heyetlerde hiç bir para almadıkları halde bizden almaları büyük ihtiyaç içinde oldukları cihetle bizim mükerrer teklifatımız üzerine olmuştur. Mahaza bizim heyetten de nısf-ıl ücret almaları şayan-ı teşekkürdür.

“Trabzon’da bir hafta kalarak eşyalarımızı sevk etmekle iştigal ettik. Her kafileye bir iki memur terfik ederek dört kafileyle bütün erzak ve eşyalarımızın sevkine muvaffak olduktan sonra Gümüşhane’ye kadar bize refakat eden birinci Heyet-i İmdadiye ile Trabzon’dan hareket ve altı günde mıntıkamız dâhilinde bulunan (Bayburt) kasabasına muvasalat ettik.

“Bayburd’un ihtiyac-ı azim içinde olduğu zaten gerek Trabzon ahalisinden ve gerekse Erzurum Sıhhiye Müdürü Şerif Bey’le makine başında yaptığımız muhabereden anladığımız için vilayet merkezine muvasalattan evvel Bayburd’da faaliyet-i mübaşeret ettik” (KA, 150/1.4).

Anlaşıldığı üzere heyet, görevi çerçevesinde İstanbul’dan 104 ton eşya getirmiş ve bir hafta boyunca yükü dört kfile halinde Bayburt ve Erzurum’a sevk etmeyi başarmıştı. İmdat Heyeti Başkanı Lütfi Bey, 4 Ağustos 1919’da Trabzon’dan Kızılay Cemiyeti Başkanlığına gönderdiği telgrafta; sevkiyat hakkında net bilgiler vererek; mevcut erzak ve eşyadan 50 ton Erzurum’a 10 ton Bayburt’a sevkine muvaffak olunduğu heyetin de yarın (5 Ağustos 1919) hareket edeceği, Bayburt’un ihtiyacının fazla olduğu Erzurum ile yapılan muhabereden anlaşıldığı için önceliğin Bayburt’a verileceği bildiriliyordu (KA, 150/5).

Telgraftan heyetin 5 Ağustos itibariyle Bayburt’a hareket ettiği anlaşılıyordu. Bununla birlikte heyetin Trabzon’dan Bayburt’a seyahati ise altı gün sürdü ve 10 Ağustos itibariyle heyet Bayburt’a ulaşarak mesaisine gecikmeden başladı (KA, 150/3).

İmdat Heyeti’nin bundan sonraki çalışmaları yukarıda da ifade edildiği üzere Bayburt’un fevkalade kötü olan durumunu iyileştirmeye çalışmaktı. Bunun için öncelikle kaza kaymakamı, belediye heyeti ve belde eşrafiyla istişare yapılarak bir çalışma programı belirlendi ve program çerçevesinde yardım yapılması kararlaştırıldı (KA, 150/1.2).

Bayburt şehir merkezinde üç gün kalındı. Bu süre zarfında yardım faaliyetleri kapsamında ilk olarak üç aylık erzakı heyet tarafından verilmek suretiyle bir Darüleytam/Yetimhane tesis edilmeye başlandı. Yetimhanenin idamesi için kaza kaymakamlığı ve Belediye Başkanı ile görüşülerek onların yardım ve destekleri sağlandı. İkinci çalışma şehir merkezinde bir belediye eczanesi meydana getirmektir. Heyet derhal teşebbüse geçerek gerekli ilaçları bizzat temin etmek suretiyle bir eczane kurdu. Ayrıca kasabada 60 muhtaç aile tespit çalışması başlatılarak kendilerine lazım gelen yardım yapıldı. Kaza merkezinde ilk safhada görülen bu eksikler giderilmekle beraber çalışmaların sürekliliğini temin için bir memur bırakılarak nahiyelerin hareket etme kararı alındı (KA, 150/11).

Bayburt'un nahiyelere yönelik çalışmalar 13 Ağustosta başladı ve 9 gün sürdü. Yol üzerinde köyler bizzat ziyaret edilmekle beraber kazanın 160 küsur köyüne ayrı ayrı gitmek zaman kaybına yol açacağından köylülerin muhtaçları Hart, Pulur ve Maden nahiyelerinde toplattırılarak 2.000 köylü muhtaca erzak ve çamaşır verildi. Böylece kasaba (Bayburt şehir merkezi) ve kazanın genelinde 4.000 nüfusa yardım edilmekle birlikte bu sayı yardıma ihtiyaç duyanların yüzde yirmi, yirmi beşine tekabül ediyordu (KA, 150/1.1).

Bayburt kazasında İmdat heyeti tarafından yapılan yardım ve diğer faaliyetler heyet başkanı Lütfi Bey tarafından 24 Ağustos 1919'da raporlaştırılarak Kızılay Cemiyeti başkanlığına gönderildi. Rapor heyetin çalışmalarını kayıt almanın dışında 1919 yılı Bayburt'un durumuna ilişkin tespitler içermesi noktasında da önemlidir. Raporda "Bayburt Kazasındaki Muavenet" başlığı altında heyetin çalışmalarına yer veriliyordu:

"Bayburt'ta kaza Kaymakamı belediye heyeti eşrafi belde ile istişare ettikten sonra tarzı mesaimizi tespit ve şu suretle muavenet edildi.

"1. Belediyeden muhtaç-ı muavenet olanların defterini isteyerek eşraftan birkaç zat ve belediye ve heyeti ihtiyariyeden müteşekkil bir komisyonun faaliyeti ile vücuda gelen muhtacın defteri mucibince yine mezkûr komisyon muvacehesinde heyetimiz tarafından 2000 küsur nüfusa çamaşır ve erzak verildi.

"2. Belediye tarafından evvelce toplattırılarak güya iâşe edilmekte olan fukara çocukları yurdu bir sefalet haneden başka bir şey değildir. Buranın iyi bir Darüleytam haline ifrağı için çalışıldı. Mevcut seksen çocuk ilbas ve üç aylık erzakları da teşkil edilen heyet idaresine verildi. Üç ay sonraki iâşelerini

kaza hükümeti işar mültezimlerinden temin edeceğini vaat etti. Ve şu suretle seksen çocuğun hayatı kurtarıldı.

3. Kaza merkezinde bulunduğumuz 12 gün zarfında bir dispanseri açıldı. Yevmiye yüzü mütecaviz hastalar tedavi edildi.

4. Bayburd'un eczahaneye şiddetli ihtiyacı olduğu ve belediyenin bütçesinde bu husus için 500 lirası bulunduğu anlaşılmağla eczahanenin küşadı için teşebbüs olundu. Edviyece muavenet edildiği halde küşadı kabil olacağı anlaşıldı ve derhal muavenet edildi. Erzurum'a gidip belediye namına cihet-i askeriyeden edviye mübayaa ederek büyütülmek üzere şimdilik ufak bir eczahane açıldı. Şu suretle kasabanın büyük bir ihtiyaç-ı sıhhiyesi temin olundu. Yol üzerinde olan köylere gidildi ise de kazanın 160 küsur köyüne ayrı ayrı gitmek pek çok zamanı gaib edeceği cihetle köylülerin muhtaçları Hart, Pulur, Maden nahiyelerinde toplatılarak 2000 köylü muhtacine erzak ve çamaşır verildi. Kasaba ile bu kazada 4000 nüfusa muavenet edilmiş ve bu muavenet-i ihtiyacın kesretinden dolayı ancak tahminen yüzde yirmi yirmi beşini temin edebilmiştir. Ma'haza bu muavenetin ahali üzerinde yaptığı hüsnü tesir kabil-i tarif değildi. Şimdiye kadar böyle bir muavenet görmemiş ahali bilhassa köylü hayretlere düşmüştür. Hart nahiyesine mülhak Gerz-i sufli karyesinde tesadüf ettiğimiz hali arz edeyim: İlk köylere çıktığımızda irae-i tarik için beraberimizde bir jandarma ile mezkur karyeye uğradık. Muavenet için geldiğimizi, fukaraların kimler olduğunu mevcut bir iki ihtiyardan sorduk. İhtiyarlar köyde kimse olmadığı cevabını verdiler ise de bu hususta bizden daha tecrübeli olan jandarma atılarak para için gelmediğini, bilakis muavenet için geldiğini söyledi biz de teyit ettik derhal ihtifa eden köylüler toplandı. Fukaraları tefrik edip muavenet ettiğimizi gören köylü hayret ederek filhakika İstanbul'dan yardımcı heyet geldiğini işittilerse de inanmadıklarını para toplamak için yine bir tuzak olduğunu zan ettiklerini mahcubiyetle itiraf ve şevkatmeab efendimize hayırlı dualar ettiler. Kasabaya avdet ettiğimizde kasabadaki işlerimiz de itmam edilmişti... ” (KA, 150/1.2,1).

İmdat Heyeti, Bayburt'taki çalışmalarını raporda ifade edildiği üzere 22 Ağustos itibarıyla sona erdirerek Erzurum'a hareket etti. Yirmi sekiz saat süren seyahatin ardından 24 Ağustos'ta Erzurum'a varan heyet başkanı Lütfi

Bey, aynı gün Kızılay Cemiyeti başkanlığına gönderdiği telgrafta; Bayburt ve mülhakatına yapılan yardımın sona erdiğini vurgulayarak Erzurum'a ulaştıklarını bildirdi (KA, 150/4).

İmdat heyeti kendileri için hazırlanan binaya yerleşti. Vali, vilayet erkânı ve belde eşrafiyla bir araya gelerek müzakereler sonucunda mesai programı tanzim etti. Müzakerelerde; vilayetin her tarafı ihtiyaç içinde olmakla beraber bilhassa Bayezid livasının muharebede daha büyük tahribata maruz kaldığı, vilayet merkezinden sekiz (8) günlük mesafede olması hasebiyle kurtuluşundan bu güne kadar hükümetten herhangi bir yardım görememesi yüzünden ihtiyacının daha büyük olduğu anlaşıldı⁵. Vilayetin vasıta ve ihtiyacına nispetle sınırlı miktarda olan eşya ve erzakın istisnasız vilayetin bütün kaza, nahiye ve köylerine kadar yetiştirilmesi ve ahalinin maddi ihtiyaçlarının temini elzem görüldü.

Heyet üyeleri vilayetin on dört kazasını 3 ay kadar az bir zamanda dolaşarak yardım etmek lazım geldiği için biri Lütfi Bey, diğeri Doktor Şekib Bey idaresinde ikiye ayrılıp nöbetleşe biri mülhakatta iken diğeri merkezdeki işleri idare etmek hususunda fikir birliğine vardılar (KA, 150/10.1). Heyet bu yolla bir yandan Erzurum şehir merkezinde, diğer yandan kazalardaki çalışmalar sonucunda durum ve ihtiyaç tespitini daha doğru yapacak ve böylece Erzurum vilayetinin idari, sağlık, tarım, iktisat ve toplumsal durumunu tetkik edilerek elde edilen neticeleri genel merkezle paylaşabilecekleri (KA, 150/10).

Lütfi Bey, gerek Bayburt'un durumunu nazarda tutarak gerekse vilayette birkaç günlük incelemenin sonucunda yanlarında getirdikleri erzakın ihtiyaca kâfi gelmeyeceğini görmekte gecikmedi. Kızılay Cemiyeti Başkanlığına hitaben kaleme aldığı 29 Ağustos 1919 tarihli telgrafta bu hususa dikkat çektikten sonra mahsulat zamanı olduğu halde buğdayın kilosu on yedi kuruşa düştüğü halde fukaranın aç olduğunu, İstanbul'dan buğday gönderilmesine karar verilse dahi nakliye masrafları sebebiyle piyasa üzerinde hiçbir tesir yapamayacağını, buna mukabil en az kırk elli ton erzakın on yedi kuruşla satıl alınması ve muhtaçlara dağıtılması için yetki talep etti. Lütfi Bey ayrıca ilaç kıtlığına dikkat çekerek frengi hastalığıyla mücadele için bir kilo Teosalvarsan'ın temin edilerek postayla gönderilmesini istedi (KA, 150/9).

⁵ “Erzurum Vilayeti: Erzurum livası ile Bayezid livasına taksim edilmiş; Erzurum sancağı Bayburt, Pasinler, Hınıs, Kığı, Tercan, İspir, Tortum, Narman kazalarını; Bayezid Sancağı ise Eleşkirt, Karakilise, Diyadin ve Tutak kazalarını ihtiva etmektedir”.

Kızılay heyetinin Erzurum vilayetini kapsayan yardımları çevre vilayetlerde duyulduğu gibi ilgi de uyandırdı. Bu vilayetlerden biri olan Van'da Vali Midhat Bey, 4 Eylül 1919'da Kızılay Cemiyeti Başkanlığına başvuruda bulunarak; Van vilayeti halkının her yerden ziyade fakir ve ihtiyaç içinde bulunmakla beraber, Hilali Ahmer Cemiyeti'nin Trabzon ve Erzurum havalisini ihya eden yardımlarına bakıldığında Van'ın ihtiyaçlarının daha büyük ve acil olduğuna dikkat çekerek ayrı bir heyet gönderilmese bile Bayezid'e kadar yardımları uzanan Erzurum İmdat heyetinin Van'ı da buna dahil etmesini ve bu suretle Van ahalisinin de Hilali Ahmer Cemiyetinin insani yardımlarına mazhar buyurulmasını rica etti (KA, 262/7).

Kazaların durumunun incelenmesi ve gereken yardımın sağlanması kararı mucibince Doktor Şekib Bey 28 Ağustos'ta Hınıs kazasına hareket etti. Şekib Bey 13 Eylülde dönünceye kadar yörede kalarak ihtiyaç sahiplerine ve hastalara hizmet verecekti⁶.

Lütfi Bey ise Erzurum'da Darüleytam hastanesinin teçhizat ve donanım işlerini tamamlamaya gayret ederken en ziyade yardıma muhtaç olan kazalardan sırasıyla Hasankale, Eleşkirt, Karakilise, Diyadin ve Tutak cihetlerine gidilmesine yönelik bir program hazırladı (KA, 150/6). Ayrıca bir yandan Bayezid sancağına yardım için hazırlıklar yaparken diğer yandan da merkezde aşağıdaki yardımlarda bulundu:

"1. Belediyeden alınan muhtacın listesi mucibince bugüne kadar on bine karib muhtacine çamaşır ve bu meyanda bir kısmını da fanila verilmiştir. İhtiyaç ve sefaletin dehşeti önünde mevcut 400 ton erzakımız yalnız merkez vilayetin ihtiyacını ancak bir derece kadar edebileceği için vaka olan istirhamımız üzerine müsaade-i samileri sadir olmağla mübayaatın Bayezid livası için yapılp mevcut hububatın Erzurum'da sarf edilmesini ve bununda avdetimize kadar 1000 nüfus fukaraya yevmi yarımşar kilo ekmek tevzi etmek üzre bir fırın açtırılması suretiyle daha müfeyyid daha şumullu olacağı münasib görüldüğünün lüzum gelen tertibat yapılarak yevmi 1000 nüfusa yarımşar kilo ekmek verilmektedir.

⁶ "Dr. Şekib Bey'in Hınıs'a gidişi hakkında iki belgede iki farklı tarih beyan edilmektedir. Bunlardan birinde Lütfi Bey Erzurum'a muvasalatlarından dört gün sonra Dr. Şekib Bey'i Hınıs'a gönderdiğini beyan ederken, bir başka belgede 17 Eylül'de Hınıs'a gittiğini bildirmektedir. Buna göre Şekib Bey Hınıs'ın durumunun ağır olması hasebiyle iki defa Hınıs'a gittiği sonucu ortaya çıkmaktadır".

“2. Erzurum’a muvasalatımızdan evvel 300 çocuk toplattırılarak eytamhane namı altında bir binaya konulmuştu. Eytamhaneye tahsisat bulunamadığından iane toplatılan bir miktar erzak ile zavallıların hayatları idame ettiriliyor edilse de mezkur erzak bitmiş ve çocuklarda sefalet içinde kalmıştılar. Vali-i cedit Reşid Paşa, erkan-ı vilayet ve eşraf-ı beldeden bir cemiyet-i hayriye teşkil edip sokaklarda kalan mütebaki çocuklarda toplattırılarak bu suretle toplatılan etfalın yekunu 500’e balığ oldu. Tarafımızdan 500 çocuğa ilbâs, iaşeleri için cemiyet-i hayriyeye 200 ton erzak verilerek bu suretle Darüleytam imkan itibariyle muntazam bir hale ifrağ olundu. Bundan maada bir de Darülaceze tesis edilerek lazım gelen muavenet yapıldı.

“3. Erzurum’a muvasalatımızdan birkaç gün sonra idi ki; tahsisatı kat edilmek mecburiyetinde kalınarak idamesi için Hilal-i Ahmerin muavenetinden başka çare kalmadığı Maliye Nezareti ifadesiyle Sıhhiye müdir-i Umumisi Abdullah Cevdet Bey tarafından bildirilen iki yüz yataklık Erzurum Gurabâ hastahanesinin maaşatı belediye bütçesinden verilmek şartıyla erzak, edviye-i melbusatını vererek idame ettirmekteyiz.

“4. Merkez ittihaz ettiğimiz binanın bahçesinin muvasalatımızdan itibaren küşad ettiğimiz dispansere yevmi 150-300 hasta müracaat ve tedavi edilmektedir”(KA, 150/10.1,2).

Doktor Şekib Bey, 13 Eylülde Hınıs’tan döndü. Lütfi Bey, dispanser, fırın ve diğer işleri kendisine havale ederek ertesi gün idari memurlardan Fuat Bey ile birlikte sırasıyla Eleşkird, Karakilise, Diyadin, Tutak’a ve dönüşte Pasinler kazasına uğrayarak halka yardım etmek üzere 14 Eylül’de Erzurum’dan hareket etti. Lütfi Bey Bayezid’e ilişkin yolculuğunu ve çalışmalarını raporunda şöyle anlatmaktadır:

“... Merkez vilayette bulunduğum on sekiz gün zarfında muhtacine yapılan muaveneti açılan fırın ve dispanserin idamesi için Doktor Şekib Beyi Erzurum’da terk ederek Bayezid ve mülhakatına hareket edeceğimi geçen raporumda arz etmiştim. Eylülün on dördüncü günü Erzurum dan hareket ederek dört günde Eleşkirt kazası merkezi olup Toprak kaleye muvasalat ve evvelce ihbar etmemiz üzerine kaza merkezinde toplanan köylü muhtacine çamaşır verdik ise de fevkalade

muhtaç ve bu kış ölüme mahkum bir çok zavallı insanlara erzak hususunda yardım etmek istediğimiz halde kaza köyleriyle beraber harab-abad verilen külliye mefkud olduğundan bu arzumıza muvaffak olamadık. Yalnız cüz i bir mikdar arpa o da bir memurdan büyük ricalarla alınarak bir kaç aileye muavenet olundu. Eleşkirt kazasından sonra Karakilise -ki vaktiyle pek mamur livanın en iyi bir kasabası imiş- kazasına geldik. Burası da aynı halde aynı sefalette...

“Bu kasabaya çamaşır tevzii ile Bayezid den avdete üç bin kilo kadar buğday mübayaa ve tevzi mümkün olabildi. İki günde bu bedbaht kazada çalıştıktan sonrada arz olunan iki kazadan daha bedbaht ve bütün bütün harap olan Diyadin kaza Merkezi ile mülhakatdan Taşlıçay nahiyesine gittik esna-i azimette iki gün (Bayezid yolunda olduğundan) avdetinde birer gün kalarak çamaşır ve erzak hususunda mümkün merteye muavenet edildi. Diyadin’den sonra Bayezid’e gittik. Bayezid’in ihtiyacını da Erzurum’da işittiğimizden pek çok fazla gördük ahalinin kendi derdi kendi sefaleti yetmiyormuş gibi binlerce Kafkas islamı ermeni mezaliminden kaçarak Bayezid’e dökülmüşler. Sokaklar oturmakta ve dilemekte idiler. Mültecilerin bu hali sefaleti hangi millete mensub olursa olsun insan hasletleri dilhun etmemesi kabil değildir. Memurlarına aylardan beri maaş veremeyen Bayezid hükümeti mültecilerin bu sefaleti karşısında hiçbir muavenet edemiyor. Livanın vasi arazisinde adama çalışacak kola olan büyük ihtiyaca rağmen hiçbir muavenet edemediği içinde İran’ın Nahçıvan’ın zengin köylerine gitmelerini tavsiye ediyordu. Bu tavsiyeyi mülteciler dinlemek mecburiyetinde olmağla beraber gitmek için her nüfusa beş altı günlük ekmek lazımdı. Bunu ise kendi idaresinde aciz Bayezid de tedarik adem’ül imkan olduğu bir zamanda heyetimiz Bayezid’e muvasalat etti. Beşeriyetin giriftar olduğu gayri kabil taarruz, bu sefalet karşısında dâğ-ı derûn olduk. Muavenete şitab için geçen sene Bayezid’de kafi derecede tohumluk verilmemiş İran hükümeti de erzak ihracını men etmiş olduğundan Bayezid de erzak bulmak mültecilere yardım etmek kabil olmadığı görünce Bayezid den on iki saat mesafede Makû’ye gidip kendilerini takdim etmek Serdardan Hilal-i Ahmer ve insaniyet namına buğday mübayaasında müsaade rica etmediği düşünerek hemen muvasalatımızın ikinci günü hareketle Makû’ye gittik bu havalide bir muavenet heyetinin

geldiğini zaten işitmiş olan serdar bizi hürmetle kabul ederek ricaları isafda kusur etmeyerek buğday verilmesine ve gümrük resminden muaf tutulmasına emrettikleri gibi (1200) kilo buğday iâşe olarak verdi. Bizde (27) ton buğday mubayaa ettik. Hududa kadar kilosu on guruş yirmi üç paraya geldi ki hudut haricinde celbetmek bu kadar ucuz olmak büyük muvaffakiyettir. Hudud haricinde meccanen Bayezid'e nakl ettirib derhal mültecilere tevzi ederek zavallıların sevklerine muvaffak olundu. Baade Bayezid muhtaçlarıyla iştilal ederek çamaşır ve erzak hususunda mümkün mertebe yardım ettik. Birde oldukça muntazam Darüleytam ile ufak bir acizhane küşad ettikten sonra Tutak kazasına hareket ettik. Tutak'ın da Livanın diğer kazaları gibi muhtaç olduğu arzdan varestedir. Bütün kazada nahiye ve köyleriyle beraber iki bin küsur nüfus kalmıştır. Kaza merkezinde muhtarın yeni yaptırmış olduğu ufak çamur odadan başka bütün kazada üstü kapalı tek bir hane tek bir kulübe yoktur. Hükümet dairesi memurları da açıktadır. Güya hükümet cihet i askeriyeden ahşap alacak üstü yıkılmış duvarları mevcut haneleri kapatacak ahaliyi memurları iskan ettirecek bu husus hakkında muhabere cereyan ediyormuş. Bütün yaz yapılamayan işler kışın hululunden sonra yapılması bilmem ki kabil olacak mıdır. Biz nüfus-ı mevcudun hepsine çamaşır bir kısmına da bir miktar buğday tevziinden sonra Bayezid mülhakatı muaveneti ikmal etmiş olduk.

“Bir ay mütemadi faaleden yolda vilayete mülhak Pasinler kazası merkezi olan Hasankale'de beş gün kalarak orada da lazım gelen muavenet yapılarak otuz beş gün mütemadi faaliyetten sonra Erzurum'a avdet ettik.

“Diyadin Karakilise Eleşkirt Tutak kazaları zaten harab olup mevcut ahalinin şerait-ı hayatiye ve sıhhiyeleriyle Ermeni milletinden gördükleri zulüm ve tedai Bayezid ahalisinin aynı olduğundan tafsilat arz etmekten sarf ı nazar edildiği maarruzdur efendim.

“Hülâsa: Bayezid livası hakkındaki maruzatım; Liva bütün mülhakatıyla harab ahalide kelimenin bütün manasıyla sefalet-i azime içindedir. Heyetimiz çamaşır hususunda ihtiyacın takribi olarak yüzde ellisini temin etmiş. Fakat bütün livaya 31 ton erzak verebildiği için iâşe hususundaki muaveneti ihtiyaca nisbetle pek cüzi olmuştur. Kaza kaimakamlarına istimal

edebilecekleri kinin gibi edviye de terk etmiştir efendim”(KA, 150/12).

Doktor Şekib Bey, Lütü Bey Bayezid’e doğru yola çıkarken kendisi de Tercan kazasına gitme kararı aldı. Tercan kazasında iki bini aşkın ihtiyaç sahibine çamaşırılık bez dağıttığı gibi, birçok hastaya da gerekli sağlık hizmeti ve ilaç yardımında bulundu. Büyük memnuniyete vesile olan bu durum Erzurum vilayeti tarafından Dahiliye Nezareti’ne bildirildi (KA, 70/40).

Lütü Bey’in 29 Ağustosta Erzurum’daki hastaneler ile Darüleytam ve muhtaç ve fakir halka dağıtılmak üzere buğday tedarik edilmesine ilişkin başvurusuna karşılık Amerikalıların iki yüz yirmi beş (225) ton erzak ve çamaşır hazırlayarak Trabzon’a sevk ettikleri bilgisi Erzurum’a ulaştı. Bu gelişme üzerine Erzurum valisi 24 Eylül 1919’da Kızılay Cemiyeti Başkanlığına gönderdiği telgrafta; erzakı Erzurum’a nakil için valiliğin elinde vesait bulunmadığını, buna mukabil hastane ve Darüleytamın fevkalade ihtiyaç içinde ve himayeye muhtaç olduğunu, Hilali Ahmer’in Erzurum’da bulunan heyetinin pek büyük yardımlar ve çaba gösterdiğini, zikredilen erzakı da bu heyet vasıtasıyla nakil ve dağıtımının temini hususunda emir verilmesini, vilayet ve yetimler adına talep etti (KA, 94/132).

İmdat heyetinin Erzurum merkez başta olmak üzere Bayezid livası ile Bayburt ve diğer kazalarda yaptığı hizmetler ve yardımlar Erzurum belediye başkanı Zakir Bey tarafından şükran ve minnetle karşılandı. 3 Kasım 1919’da Osmanlı Hilali Ahmer Cemiyeti Merkezi Umumiye Riyaset-i Aliyesine hitaben gönderdiği telgrafta; harbin başlangıcıyla birlikte yıkılan yuvalarda binlerce felaketzedenin Hilali Ahmer’in Erzurum’a ulaşan yardım ve hizmetleri sayesinde memnuniyetini ifade etti. Erzurum’da 12000’i mütecaviz biçarenin giydirilmesi, açılan bir fırınla günlük 2000’i aşan muhtaca ekmek yardımı, 500 yetimin elbiseden ilaca ve erzaka kadar ihtiyaçlarının temini, kapanma tehlikesine düşen Guraba hastahanesinin yeniden hizmete sokulması, bina bahçesinde günde üç yüzü aşkın hastanın muayene ve tedavisi heyet tarafından yapıldı. Heyet başkanı Doktor Lütü Bey ve refikasının Bayezid Sancağında ve muavini Doktor Şekib Bey ile refikalarının merkez sancağı kazalarında hizmetlerin aynısını tatbik etti. Heyet bunların dışında bilhassa son zamanlarda Ermeni mezaliminden kaçarak akın akın hududu geçen sefil ve perişan binlerce Kafkas mültecisine de yardımda bulundu. Zakir Bey gerek şahsı, gerekse Erzurumlular adına teşekkür ve şükranlarını bildirerek telgrafına son veriyordu (KA, 71/99).

Heyetin çalışmaları tabii olarak Erzurum Vilayeti Sıhhiye Müdüriyeti tarafından takip edilmekle beraber teşekkürle karşılandı. Erzurum valisi 9 Kasım 1919'da Cemiyet başkanlığına gönderdiği telgrafta Sıhhiye Müdürlüğünün müzekkeresine yer veriyordu. Sıhhiye Müdürlüğü heyetin "hidmet-i güzide" olarak vasıflandırdığı çalışmalarını merkez ve mülhakat olarak iki gurupta toplayarak şu bilgileri veriyordu:

"Madde 1- Evvela on bini mütecaviz muhtacin çamaşır ile ilbas edilmekle beraber bu meyanda birçoklarına da ayakkabı ve çarık verildiği gibi, iki aydan beri bir fırın küşad ve yevmi maiyetlerini teminden aciz bulunan 1500-2000 fakire yevmi yarımşar kilo ekmek ita etmekte bulunduğu gibi, merkez vilayette bulunan ve 400'ü mütecaviz nüfustan ibaret olan Darüleytam'a entarilik, basma, çamaşır, fanila ve iaşeleri içinde 200 çuval kadar erzak ita kılındığı ve bundan başka muhasebe-i hususanın ilgasından dolayı tahsisatı kat' edilip bilnetice kapanmağa mahkum olan Erzurum Guraba hastahanesine melbusattan maada 4000 kiloyu mütecaviz erzak-ı nadire ile edviye verilmiş ve bu suretle hastahane idame ettirilmiştir.

"Madde 2- Ezcümle heyetin merkez ittihaz ettiği binanın bağçesinde vasi mikyasda bir muayene ve tedavihane küşad edilmiş ve buraya iki buçuk aydan beri 200'ü mütecaviz hasta müracaat etmiş ve şimdiye kadar müracaat ederek tedavi edilen hastakânın adedi 15000'i tecavüz eylemiştir. Bilhassa memlekette vasi mikdarda ve gizli surette gündün güne tevsi eden frengi musibetine fen-i hazırın da kabul eylediği en son usul ile tedavi edilerek hastalığın önü alınmıştır.

"Mülhakatatta

"Heyet merkezde yaptığı bu hidmetten maada vilayetimizin vasi olan 14 kaza ve mülhakatına kolları tefrik ederek ve ezcümle Bayezid Livası ve mülhakatına bizzat heyet Doktor Lütfi Bey ve mülhak kazalara muavini ve Doktor Şekib Bey riyasetinde heyetler giderek binlerce nüfusa çamaşır tevzi ve hastalar tedavi edilmiş ve Bayezid ile bazı kazalarda ise Darüleytamlar tesisleriyle birtakım şehid ve eytamı bu suretle infak ve iâşe edilmiştir.

Hülasa: Vilayetin ta hudutlara kadar hiç bir köşesi Hilali Ahmer'in muavenetinden mahrum bırakılmamış olmağla

beraber Ermeni mezaliminden aç ve çıplak kaçarak Erzurum'a hususiyle Bayezid livasına dökülen binlerce Kafkas muhacirine erzak ve çamaşır mümkün mertebe muavenet-ı kafiye de bulunmuşlardır..." (KA,150/13; KA, 150/13.1).

Lütfi ve Şekib Beylerin kazalara hizmet ve yardımları ulaştırmalarıyla heyetin görevi de tamamlanmış oldu. Heyet dönüş hazırlıklarına başlarken Erzurum Valisi Reşid Paşa 11 Kasım 1919'da Kızılay Cemiyeti Başkanlığına başvuruda bulunarak Amerikalıların vilayete yardım edecekleri vaat olunan 225 ton erzakın aslı çıkmadığından buna bir yardım nazarıyla bakılamayacağını ve aciz ve muhtaçları bu şekilde umutlandırmanın doğru olmayacağını vurgulayarak bunlara ancak Hilali Ahmer'in yardım edebileceğini beyanla yardım talebinde bulundu (KA,157/384.1).

Vali Reşid Paşa Erzurum'un zahire ve gıda temininde zorluk çektiğinden ötürü 29 Kasım'da ikinci bir girişimde bulunarak Hilali Ahmer'den vilayet fakir ve muhtaçlarına özel yardımı kapsamında hububat gönderilmesine imkân var ise gıda levazımları vilayetçe satın alınmak üzere zikredilen hububatın gecikmeksizin sevkine müsaade istedi (KA,157/384).

17 Kasım 1919'da ise Dahiliye Nezareti Müsteşarı Keşfi Bey Hilali Ahmer Cemiyeti Başkanlığına gönderdiği yazıda Sıhhiye İmdat Heyeti'nin 15 gün içinde İstanbul'a döneceği ve heyetin dönüşünden sonra esasen fakirlere ve yetimlere yardımın mümkün olamayacağından bahisle heyetin ilkbahara kadar orada kalması hususunda Erzurum Vilayetinden yapılan müracaata dikkat çekerek muhtaç ve mültecilerin sefil bir hale düşmelerini önlemek için heyetin ve yardım faaliyetlerinin daha bir müddet hiç olmazsa ilkbahara kadar devam etmesini rica etti (KA, 150/15).

Hilali Ahmer'in Erzurum vilayetinin muhtaç ve yetimleri için yaptığı yardımlar şükran ve minnet hatırası olarak yüreklerde yer etti. Bu yüzden Erzurum Belediye Başkanı Zakir Bey, kalabalık bir devlet erkânı ve halk ile birlikte İmdat heyetine Bayburt'ta kadar eşlik ettikten sonra 2 Aralıkta Trabzon'a doğru yolcu etti (KA, 157/385).

İmdat Heyeti görevin başında Trabzon'da biri binek, diğeri yük arabası olmak üzere iki araba satın almış ve bütün seyahatleri bu arabalarla yapmıştı. Vazifenin sona ermesine mukabil Trabzon'da Birinci Sıhhiye İmdat Heyeti başkanının binek arabasının kendilerine yük arabasının ise Darüleytam'a gerekli olduğunu beyan etmeleri üzerine arabalar hayvanlarıyla beraber bu mazbata ile heyete terk edildi (KA, 1078/5).

3. SONUÇ

Erzurum İmdat Heyeti 1919'da Hilali Ahmer Cemiyetinin savaştan ötürü büyük yaralar almış Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz vilayetlerine gönderdiği üçüncü yardım heyetiydi.

İmdat Heyeti Temmuz-Aralık 1919 tarihleri arasında hizmet vermiştir. Erzurum vilayetinde görev yaptığı altı ay boyunca toplam 25.079 liraya tekabül eden gıda, ilaç ve giyim yardımı yaparken, aybaşına ortalama 4.180 lira harcadı.

Erzurum vilayetinin bütün kazalarına ve Bayezid sancağına gidilerek gıda ve sıhhiye yardımı yapıldı. Dört yıl boyunca savaşın bütün yükünü ve cefasını çeken bu vilayete yapılan yardımlar ihtiyacın ancak yüzde yirmi-yirmi beşine tekabül ediyordu. Dolayısıyla yapılan hizmet büyük olmakla birlikte yeterli değildi.

Mahalli yönetimlerin parasız, yardımsız, kadrosuz olduğu bir dönemde gerek Erzurum İmdat Heyeti gerekse diğer heyetler devlet adına önemli bir görev icra etmiştir. Kuşkusuz Hilali Ahmer'in bu kararı ve faaliyeti olmasa idi, binlerce yerli ve muhacir insan hastalık ve gıdasızlıktan hayatını kaybedecekti.

Erzurum'da kapanmakta olan Guraba Hastanesinin yeniden hizmete sokulması, Darüleytamlar dispanser ve eczane açılması, 15.000 civarında hastanın muayene ve tedavisi, fırın açarak fakirlere ekmek dağıtılması, muhtaçlara çamaşır, ilaç ve gıda yardımının yapılması dar bir kadronun insanüstü gayretinin ve fedakârlığının sonucuydu.

Heyet, yanında getirdiği yardımları dağıtmanın dışına çıkarak Bayezid livasına yardım çerçevesinde Makû'ye giderek buğday satın aldı. Bu girişim sayesinde sadece yöre halkının değil Kafkasya mültecilerinin erzak sorunu çözülmüştür.

Heyetin çalışmaları kapsamında biri Bayburt diğeri Bayezid'i bütün yönleriyle ele alan raporlar hazırlandı. Heyet başkanı Lütfi Bey'in imzasını taşıyan raporlar Bayburt ve Bayezid'in 1914-1919 yılları arasında geçirmiş olduğu nüfus, sosyal, sağlık ve iktisadi değişimi gözler önüne seriyordu. Savaş öncesi ve savaş sonrası rakamlar sancağın çökme noktasına geldiğini gösteriyordu.

4. KAYNAKLAR

Aksun, Z. A. (2005). *Enver Paşa ve Sarıkamış harekâtı*. İstanbul:Ötüken Yayınevi
Allen W.E.D.-Muratoff, P. (1966). *Türk-Kafkas sınırındaki harplerin tarihi*.

Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Arslan, N. & Tekir, Süleyman. (2015). Birinci Dünya Savaşı öncesi Türk-Rus sınırında Ermeni faaliyetleri. *II. Uluslar arası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu, II. Cilt (6-8 Mayıs 2015 Erzurum)*, 1573-1587.

Atı, No: 99, 9 Nisan 1334/1918.

Atı, No:71, 12 Mart 1334/1918.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı II. Cilt. (1993). Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayını.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA),

BOA, DH.İ.UM 20-18/12-15, 22 Mart 1334/1918.

BOA, DH.İ.UM 20-18/12-13, 23 Mart 1334/1918.

BOA, DH.İ.UM 20-18/12-24, 7 Nisan 1334/1918.

BOA, DH.İ.UM 20-18/12-33.

BOA, DH.İ.UM 20-18/12-39, 18 Nisan 1334/1918.

BOA, DH.İ.UM 20-18/12-52, 30 Mayıs 1334/1918.

BOA, DH.İ.UM 20-18/12-58, 25 Mayıs 1334/1918

BOA, DH.İ.UM 20-18/12-66.

BOA, DH.İ.UM 20-18/12-67, 20-18/12-73

BOA, DH.İ.UM 20-18/12-74, 18 Temmuz 1334/1918.

BOA, DH.İ.UM 20-18/12-79, 29 Temmuz 1334/1918.

İlden, Ş. (1998). *Sarıkamış*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Kızılay Arşivi (KA),

KA, 150/1.1.

KA, 1078/5.

KA, 150/1.2,1.

KA, 150/1.2.

KA, 150/1.4.

KA, 150/10.

KA, 150/10.1,2.

KA, 150/10.1.

KA, 150/11.

KA, 150/12.

KA, 150/15.

KA, 150/3.

KA, 150/4.

KA, 150/5.

KA, 150/6.

KA, 150/9.

KA, 153/8.

KA, 157/385.

KA, 262/7.

KA, 70/40.

KA, 71/99.

KA, 849/5.

KA, 849/5.

KA, 849/5.

KA, 94/132.

KA,150/13

KA,157/384.

KA,157/384.1.

Karabekir, K. (1990). *Doğumun kurtuluşu*. Erzurum: Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası.

Kılıç, S. (1998). *Türk-Sovyet ilişkilerinin doğuşu*, Dergâh Yayınları.

Tanin, No: 3324, 13 Mart 1334/1918.

Tekir, S. (2016-Bahar). Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus işgal bölgelerinden yapılan göçler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32 43-65.

Yavuz, N. (1996). Rusya'nın barış dekretinin Kafkas Cephesi'ndeki olaylara etkisi. *Atatürk Yolu Dergisi*, V/17 83-87.